

תבונות

הגות עיון ופשט
משיעורי

הג"ר דוד לייבל שליט"א

נערך ע"י תלמידיו

תוכן חברית עם ה'

פרשת קבלת התורה נפתחת בתיאור על כריתת הברית בין עם ישראל לקב"ה, ברית נצח שתקשור את עם ישראל לקב"ה בקשר בל יינתק ותהפוך את עם ישראל לממלכת כהנים וגוי קדוש. כך מתואר בפסוקים תהליך כריתת הברית:

וּמִשָּׁה עָלָה אֶל הָאֱלֹהִים וַיִּקְרָא אֵלָיו ה' מִן הַהָר לֵאמֹר בֵּה תֹאמַר לְבֵית יַעֲקֹב וְתִגִּיד לְבְנֵי יִשְׂרָאֵל: אַתֶּם רְאִיתֶם אֲשֶׁר עָשִׂיתִי לְמִצְרַיִם וְאֲשָׂא אֶחְכֶם עַל כַּנְפֵי מְשָׁרִים וְאָבֵא אֶחְכֶם אֵלַי: וְעַתָּה אִם שְׁמוֹעַ תִּשְׁמְעוּ בְּקוֹלִי וְשָׁמַרְתֶּם אֶת בְּרִיתִי וְהָיִיתֶם לִי סֵגֻלָּה מִכָּל הָעַמִּים כִּי לֹא הָאֲרָץ: וְאַתֶּם תִּהְיוּ לִי מִמְּלַכַת כְּהֻנִּים וְגוֹי קְדוֹשׁ אֵלֶּה הַדְּבָרִים אֲשֶׁר תְּדַבֵּר אֶל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל: וְכֹא מִשָּׁה וַיִּקְרָא לְזִקְנֵי הָעָם וַיִּשָּׂם לִפְנֵיהֶם אֶת כָּל הַדְּבָרִים הָאֵלֶּה אֲשֶׁר צִוָּהוּ ה': וַיַּעֲנוּ כָל הָעָם יַחְדָּו וַיֹּאמְרוּ כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה וְנִשְׁבַּע מִשָּׁה אֶת דְּבָרֵי הָעָם אֶל ה':

הקב"ה שולח את משה לשאול את בני ישראל אם הם חפצים בברית הזו, בני ישראל משיבים בחיוב וכך נכרתת ברית נצח בין הקב"ה לעם ישראל.

אלא שגם לאחר העיון בפסוקים אלו אין אנו למדים מהי תוכנה של ברית זו, על מה נתבקשו בני ישראל להסכים ומה היא מחייבת אותם?

ברית אברהם – צדקה ומשפט

להבנת הדברים עלינו לעיין בשורשה של ברית זו הנכרתת עם אבותינו, וכפי האמור אצל אברהם 'והקמתני את בְּרִיתִי בֵּינִי וּבֵינְךָ וּבֵין וְרַעְבָּךְ אַחֲרֶיךָ לְדִרְתָּם לְבְרִית עוֹלָם לְהָיִיתׁוּ לְךָ לְאֵלֵקִים וְלְרַעְבָּךְ אַחֲרֶיךָ' (בראשית ט, ז). ברית זו הממשיכה אף לאחר מכן אצל יצחק ויעקב.

שלא כברית סיני שבמרכזה עומדת התורה, ברית האבות נכרתת באופן אישי בין הקב"ה לאברהם ללא ספר או תוכן ספציפי אחר, האבות קיימו את כל התורה כולה כמו שדרשו חכמים (יומא כח): ממה שנאמר באברהם (בראשית כה, ה) 'וַיִּשְׁמַר מִשְׁמַרְתִּי מִצְוֵתֵי חֻקוֹתַי וְתוֹרֹתַי', אך בפסוקים השונים המתארים את הבריתות שכתת אברהם אבינו עם הקב"ה אין התייחסות מפורשת למצוות התורה. מהו אם כן התוכן העומד בין הקב"ה לאברהם כאשר הם כורתים ברית?

אם נתבונן בפסוקים נראה כי תוכנה של הברית מפורש בדבריו של הקב"ה כאשר הוא מגלה את הסיבה לבחירתו של אברהם אבינו:

'כִּי יָדַעְתִּיו לְמַעַן אֲשֶׁר יִצְוֶה אֶת בְּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דְרָךְ ה' לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט' (בראשית יח, ט).

בפסוק זה מתמצות כל מהות הקשר שבין הקב"ה לאברהם בשתי מילים: "צדקה ומשפט". זו היא דרך ה' בה נוהג אברהם ואותה הוא מנחל לבניו ובכך מגלה את כבוד ה' בעולם וזאת הסיבה המפורשת במקרא לכריתת הברית עם אברהם.

גם במקומות נוספים בתורה ובנ"ך אנו יכולים לראות את הצדקה והמשפט כיסוד הבסיסי ביותר של התגלות ה' ורצונו בעולם, כך בירמיהו **'כִּי אִם בְּזֹאת יִתְהַלַּל הַמֵּתְהַלֵּל הַשֶּׁכֶל וְיִדַע אֹתִי כִּי אֲנִי יְהוָה עֹשֶׂה חֶסֶד מִשְׁפָּט וְצְדָקָה בְּאֶרֶץ כִּי אֵלֶּה חֲפָצָתִי נָאִם ה'**, (ירמיהו ט, כג), וכמו שאמר שלמה בספר משלי (כא, ג), **'עֲשֵׂה צְדָקָה וּמִשְׁפָּט נִבְחַר לַה' מִצְבָּח'**, כי זה הדבר שמביא את האדם לידיעתו והשגת ה' יותר מכל, וכדבר ירמיהו ליהויקים (כב, טו-טז), **'וְעֲשֵׂה מִשְׁפָּט וְצְדָקָה אֲזו טוֹב לוֹ: דִּן דָּן עֲנִי וְאֲבִינִן אֲזו טוֹב הַלֹּא הִיא הַדַּעַת אֹתִי נָאִם ה'.**

הצדקה והמשפט הם שני יסודות עליהם עומד כל הבניין של עשיית רצון ה' בעולם, הצדקה היא החסד עם האחר ותיקון העולם בצדק, והמשפט הוא הנהגה ציבורית כללית הדורשת כי הכל ייעשה במשפט ובהוגנות. על יסודות אלה נכרתת הברית בין הקב"ה לאבות.

ברית סיני – המשך הברית וקיבועה במצות מעשיות

ברית סיני איננה מבקשת לבטל את עקרונות הברית עם האבות ולשנות את מהותה, היא אינה ברית אחרת אלא עוסקת היא באותם יסודות, אך מאחר שלא מדובר כבר רק באדם פרטי אלא בעם העתיד לכוון ממלכה, נכתבת התורה, הקובעת לאור יסודות אלה את החוקים והמצוות של העם. התורה היא אפוא הרחבה של היסודות - "צדקה ומשפט", ההופכים בתורה למגוון של ציוויים וחוקים ומסתעפים למקרים שונים. התורה גם מקבעת את עקרונות הצדקה והמשפט. אם לפני מתן תורה אפשר היה לממש בפועל את היסודות הללו באופנים שונים ובכל מקרה לפי עניינו, הרי שמעתה ישנה דרך הקבועה לכולם ובכל זמן. לצורך הדוגמה: אם לפני מתן תורה אנו יכולים למצוא שיעקב הבין מדעתו שבמקרה שלו מותר ונכון לו לשאת שתי אחיות והוא איננו פוגע בצדקה ובמשפט, הרי שלאחר מתן תורה החוקים הם קבועים ואינם משתנים, כך היא דרכו של חוק המיועד לעם שלם.

אך גם כאשר תתמסד הברית בקבלת התורה, יסודותיה ועקרונותיה הם ברית אברהם עם הקב"ה כפי שמצאנו בגמ'

גומלי חסדים בני גומלי חסדים המחזיקים בבריתו של אברהם אבינו, שנאמר 'כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו וגו'. והם מאפייניה של האומה היהודית בכללותה כמאמר הגמרא:
שלושה סימנים יש באומה זו הרחמנים והביישנים וגומלי חסדים... גומלי חסדים דכתיב (בראשית יח, יט) למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו וגו'.

כאשר הנביאים מורים לבני ישראל על המצוות היותר עיקריות מתוך התרי"ג מצוות, המצוות העוסקות בצדק ובמשפט מהוות את יסוד התורה. וכפי המבואר במסכת מכות (כג):

דרש רבי שמלאי שש מאות ושלוש עשרה מצוות נאמרו לו למשה שלש מאות וששים וחמש לאוין כמנין ימות החמה ומאתים וארבעים ושמונה עשה כנגד איבריו של אדם...
בא דוד והעמידן על אחת עשרה... הולך תמים ופועל צדק ודובר אמת בלבבו לא רגל על לשונו לא עשה לרעהו רעה וחרפה לא נשא על קרובו נבזה בעיניו נמאס ואת יראי ה' יכבד נשבע לרעה ולא ימיר כספו לא נתן בנשך ושוחד על נקי לא לקח עושה אלה לא ימוט לעולם...
בא מיכה והעמידן על שלש דכתיב 'הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך'...
חור ישעיהו והעמידן על שתיים שנאמר 'כה אמר ה' שמרו משפט ועשו צדקה'.

בין אדם למקום ובין אדם לחברו

אם נעייין נמצא שאפשר לחלק את החוקים והמצוות בתורה לשלוש קטגוריות עיקריות. א. ציוויים העוסקים באמונה בה' וביחס הנכון כלפיו. ב. ציוויים הנוגעים לתיקונו של האדם כלפי עצמו. ג. ציוויים הקשורים ביחס שבין האדם לחברו ובתיקון החברה. שלוש הקטגוריות עומדות ביחס של סיבה ותכלית. האדם מכונן את הקשר עם בוראו ע"י תיקון עצמו וכאשר הוא מתוקן הוא מתייחס לסביבתו בצורה של חסד וצדק ובכך משפיע על העולם ותורם לתיקונו. לעיתים אנו מתוודעים לתפיסה לפיה מצוות שבין אדם למקום חשובות יותר ממצוות שבין האדם לחברו, אפשר למנות סיבות שונות להשתרשות תפיסה שגויה זו, ראשית, מצוות שבין אדם למקום עוסקות באופן ישיר בקשר עם הקב"ה שנושא אופי נשגב יותר ולכן מעורר את המחשבה שזו היא התכלית, כמו כן, העובדה שעל רוב הנושאים שבין האדם לחברו אין עונשי בית דין כמו במצוות שבין אדם למקום, גם כשמדובר בעוולות חמורות כמו גזל או חבלה, עשויה לתמוך בדעה זו. אך הן אמת שההפך הוא הנכון. כפי שנתבאר עשיית צדקה ומשפט מהווה את יסוד הברית בין האבות לקב"ה ובהמשך בין עם ישראל לקב"ה ומשכך היא יסוד התורה¹.

כך בחומש בראשית אנו רואים כי העונשים הכבדים ביותר שהטיל הקב"ה על האנושות היו בגין רשע וחוסר צדק חברתי. המבול נגזר על העולם כיוון ש'מלאה הארץ חמס' ומהפכת סדום מתרחשת כעונש על יחסם האכזרי לעני ולאיבין².

כאשר נתבונן בדברי הנביאים לאורך דברי ימי עם ישראל נראה כי הם מוכיחים את העם שוב ושוב בעיקר על קלקולי החברה בעניינים שבין האדם לחברו, היחס ליתום ולאומנה, לעבד ולעני וכפי שמוכיח ישעיהו את העם:

'הֲכֹה יִהְיֶה צֶמֶס אֲכַתְּרֵהוּ יוֹם עֲנֹת אֲדָם נִפְשׁוּ הֶלְכָּף כְּאִמְנֵן רֵאשׁוּ וְשָׁק וְאָפַר יִצְיַע הֲלֹהָ תִקְרָא-צוּם יוֹם רְצוֹן לֵה'. הֲלוֹא זֶה צוּם אֲכַתְּרֵהוּ פֶתַח חֲרָצְבוֹת רָשָׁע הִתַּר אֲגִדֹת מוֹטָה וְשִׁלַּח רְצוּצִים חֲפְשִׁים וְכַל-מוֹטָה תִּנְתַּקוּ. הֲלוֹא פָּרַם לְרַעֲב לְחֶמְדָּה וְעֲנִיִּים מְרֹדִים תְּבִיא כֵּית כִּי-תִרְאֶה עֵרֶם וְכִפְתּוֹ וּמִכְשָׁרָךְ לֹא תִתְעַלֵּם' (ישעיהו נה, ח - ט).

תיקון האדם והבריאה

כפי העולה מדברינו, תפקידנו כעם סגולה העומדים בברית עם ה' הוא תיקון האדם והבריאה המבוסס על יסודות הברית שעיקרה היא תיקונם של היחסים שבין אדם לחברו ועשיית צדקה ומשפט, צריכים אנו אפוא להפנים כי תורתנו תורת חיים היא והקב"ה ברא את האדם כדי שיתקן את העולם הזה ולא כדי שישאף לצאת ממנו. חלילה לנו שהעיסוק בקשר הישיר עם הקב"ה ובדקדוק במצוות שבין אדם למקום יגרום לנו להזניח את היחסים שבין האדם לחברו. תיקון העולם והתנהלותו בחסד, צדק ויושר הוא התפקיד שהטיל הקב"ה על האדם הפרטי, על העם בכללותו ועל מנהיגיו. לכן מיועדות מצוות רבות בתורה, ולכן נבחרו אבותינו: לשמור דרך ה' - לעשות צדקה ומשפט.

רבים מבקשים להצביע על התיקון הנדרש כדי שנזכה בבניין ירושלים ובתיקון העולם במלכות שדי, אך ראשית עלינו להפנים את דברי הנביא (ישעיהו א, כז) על כך:

צִיּוֹן כְּמִשְׁפַּט תִּפְרָה וְשִׁבְיָהּ בְּצַדְקָה:

1. נראה להסביר את העובדה שלא נתקנו עונשי ב"ד לעוולות בתחום שבין האדם לחברו, שדווקא לאור יסודיותם של אותן מצוות, אינו יכולות להיאכף באופן הרגיל. עונש הניתן ע"י ב"ד מטרתו היא ליישר פרט מסוים מתוך כלל העם שבעניין מסוים סוטה מהדרך שנקבעה בתורה והעונש אמור להחזיר אותו לתלם. אך מי שאיננו נוהג בצדק ובחסד כלפי סביבתו לא עובר בכך על חוק ספציפי עליו אפשר להטיל עונש, אלא הוא מקולקל באופן עמוק ומנותק מהעיקרון הבסיסי שמכונן את עם ישראל ותורתו ולכן העונש, במקרה זה, חסר תוחלת.

2. כמבואר בבבאי: 'הֵגֶה-זֶה הֵיָה, עוֹן סֵדִם אֲחוּתָהּ: גָּאוֹן שְׁבַע־תֶּלֶם וְשִׁלְוַת הַשָּׁקֵט. הֵיָה לָהּ וְלִבְנֹתֶיהָ, וְיָד-עֵינֵי וְאֶבְיוֹן. לֹא הִחְזִיקָה' (יחזקאל טו, מט), ובחז"ל.